

ELS BORJA I JO*

Vicent Josep Escartí

O. Els Borja, com a excusa.

BORJA. ELS BORJA. LA GENT DEL PASSAT QUE MÉS EM VA captivar en els dies no massa llunyans encara de la meua primera adolescència. I supose que ara, quan segurament és ja l'hora inqüestionable d'acabar-la –la cronologia s'hi imposa, a poc a poc; l'altre dia una mort; ahir la lloança acadèmica i necessària; demà, potser, alguna cosa més que em calle–, he de fer quelcom amb aquella dèria. De moment, i per apaivagar el desfici. Perquè açò –aquests textos amb aspiracions d'elegància i mesura, com diria algú, i no amb voluntat de luxe i ostentació, com dirien molts altres– no és més que el caprici premeditat amb traïdoria pel mateix adolescent. Justificar-ho –que hauria de ser el meu propòsit, en aquestes ratlles– se'm fa més aviat difícil. I, ben certament, perquè només obeeix un desig pervertit, una ansietat inexplicable encomanada pel tracte i el contacte amb llibres d'altres èpoques –quan no hi havia l'*stress* ni les depressions–; per la conversa amable i privilegiada amb alguns amics –una mena de diàlegs o col·loquis com els que mantenen els personatges del Canaletto, a la porta de l'Escola de Sant Roc: a dins s'hi pot trobar la rígida ciència oficial, a fora, l'art. O, tal vegada, i si bé es mira, tot pot reduir-se a l'influx premonitori del riu de la Ribera. També –i tot i que açò és més pueril– es podria deure a una volició egotista i malaltissa; els lligams imperfectes que s'estableixen, per mitjà d'aquest paper, entre la il·lustre nissaga d'origen aragonés i jo. En fi, tots cometem pecats; i qui sap si el meu no va ser el de la

**Aquests textos reproduïxen una part dels que configuren el volum Borja (Oliva-La Safor, 1993). En aquella ocasió només es feren 40 exemplars, amb gravats de Leopold Espí, i s'acompanyaven d'uns altres papers (una "Tortuosa incitació a les glòries d'aquest món –i de l'altre", de Josep Palàcios; i uns escrits també meus, però de caire més documental i històric). L'escassa difusió a què està condemnat un tiratge tan curt, m'ha inclinat a fer aquesta "reedició", que incorpora, únicament, algun lleu canvi.*

tristesa d'una nit d'hivern que va provocar un llibre com aquest. Per venjança o per festivar, potser...

Però, a banda d'aquestes excuses purament personals –i de les quals, òbviament, es podria i s'hauria de prescindir–, hi ha aquelles altres, més genèriques, més col·lectives i discretes. Perquè es tracta de la meua voluntat de recordar el passat, de rescatar-lo de l'oblit a què se'l condemna ben sovint –quan convé als polítics o als mateixos historiadors poc rigorosos–; hi ha el desig –i aquest és molt més infantil, si se'm permet– de recordar als meus connacionals –a tots aquells que parlen la meua mateixa llengua– que ha de ser un orgull saber-se hereus d'aquells homes i d'aquelles dones que portaven per cognom Borja. Hereus de la cultura –i no solament l'escrita, sinó en un sentit més ample– que crearen, a Roma o a la terra de sucre que era la Safor –o als seus senyorijs de la Ribera, plens d'arròs o de moriscos–, o a l'arquebisbat de València, o al bisbat de Lleida, o com a virreis de Catalunya. Certament, darrere de tot això hi ha la il·lusió amagada de la recuperació d'un sentiment concret –i això ho dic ben conscient de la meua mínima labor– en aquesta nació concreta i angoixada en què ens ha tocat viure, potser postrada en el seu llit mortuori. Una nació que de dia en dia em demostra, esquinqada, l'escassa voluntat de vida que la recorre. I això, moltes vegades, em fa pensar.

Tanmateix, entre un extrem –el personal– i l'altre extrem –el nacional–, hi ha uns punts intermedis que serien, sense cap dubte, molt més assumibles per tothom. Hi ha la pura voluntat estètica de recrear amb les paraules els mateixos personatges que inspiraren Maquiavel, el Bembo, Dumas, Strozzi i molts altres. Hi ha l'interès de confegir un producte global –amb un component plàstic, un de literari i un de tipogràfic, com diria el cèlebre inductor Giambattista Pitti-Fowles– digne, equilibrat. Acurat, tant com siga possible. Hi ha l'anhel del treball que obté com a màxima recompensa el producte final per ell mateix. I encara, podríem parlar del repte que suposa plasmar efectivament qualsevol projecte d'aquestes característiques en el bell centre d'una societat tan poc receptiva en molts casos. És per això que, en última instància, el propòsit inicial –i individual– passà a ser plural. Amb una cadena de persones que des dels seus diferents punts de vista i des dels seus diferents càrrecs i oficis, l'han recolzat. Que li han permès la forma última en què avui el tenim. Com una mena de miracle, obrat encara per la influència que els Borja deuen tenir al cel o a l'infern.

Montdrach, i xvi dies de febrer de MCMXCIII.

1. *Calixt III*. Fou ben curta l'hègira i, si bé es mira, potser només es materialitzà per tal d'acomplir les profecies de sant Vicent Ferrer o aquelles altres del venerable ermità de Cocentaina, fra Joan Escuder –més desconegudes però possiblement igual de certes o de falses que les altres. O, sobretot,

potser Alfons arribà a la cadira de Sant Pere per donar crèdit a l'oracle privat i secretíssim de la seua incognominada i bona mare –prenyada i feixuga en el ple de l'hivern–, la qual diuen que el sentí plorar al seu ventre, un bell i fred matí, mentre baixava una humil escaleta, a casa seua. I, en comunicar-ho amb la seua mare –una altra santa Anna, certament, vestida de negre en acompliment i també en premonició de dol–, hom va conèixer que aquell fill encara no nat, gaudiria per sempre, i com a especial favor i potestat, de la gràcia de Déu. Un bou de parejar, a l'estable, bramulava.

El món, molts anys després, s'obria com una magrana i el diafan misteri assumpcionista d'Elx –o el de València o el de Tarragona, o el de Xàtiva, si n'hi hagué– iniciava la seua representació calmada a les entranyes d'Alfons de Borja quan, amb el vot de vint-i-vuit cardenals, era escollit papa. Papa, que vol dir tant com home que es troba per damunt de tots els altres homes i per la boca del qual parla Déu. I en saber-ho, a València, la Seu seua hisava penons amb el senyal del bou i es feien alimares –com abans– al campanar i al cimbori, als portals i a les torres, i la ciutat tota esdevenia, pel miracle de la llum d'artifici –i només per unes hores–, un lloc exempt de foscúries, la negació de la por a les tenebres i als fangs.

Un coetani i connacional cronista, poc lúcid, però, anotà, un temps després, i ja mort el papa, que «tant quant visqué, tot son estudi ab gran diligència fon augmentar en honors e riqueses a tots los seus». Tota la *vida*, tot el seu *estudi*, la *gran diligència*, l'*augment dels honors i les riqueses* i, finalment, *tots els seus*, si bé es mira, no poden ser paraules més escaients a l'iniciador d'aquella família i, encara, a la nissaga tota. El cronista Miralles, aquell obscur capellà del rei Alfons el conqueridor de Nàpols, però, no les va usar en el sentit que nosaltres els donariem o voldriem. Aquell home no tenia la perspectiva dels cinc-cents anys nostres i, ben segurament, s'havia trobat amb Alfons –quan encara no era papa als passadisos de la cort del Magnànim, amunt i avall, arrosegant les vestidures de clergues tots dos. Potser, allà, ja li havia intuït les intencions –aquelles o unes altres de semblants– d'enriquir-se i enriquir i situar els seus. I això, si entenem per riquesa ser cardenal o papa i no, simplement, atresorar moneda. Tal vegada, en el fons, el seu comentari maliciós només era pura enveja entre coneguts, la mateixa enveja que es tenen els veïns i els parents.

Però, si això –el nepotisme originari– és ben cert –i no podia ser altrament–, no hem d'oblidar que mentre Constantinoble o la Ciutat de la Ferradura es perdien, el pontífex jurava i somniava les naus salpant –la seua més gran voluntat–, i foren alertats i convocats els sobirans del nord i del sud a la Croada. Una croada suïcida, potser. La magna gesta perduda abans d'inicar-se; un anacronisme arcaïtzant i també inconclús. Amb una inconclusió dolorosa que arriba, punyent, a nosaltres. Que continua, amarga, atenallant-nos el present, hipotecant-nos l'avenir. Castrant l'esperança. I més.

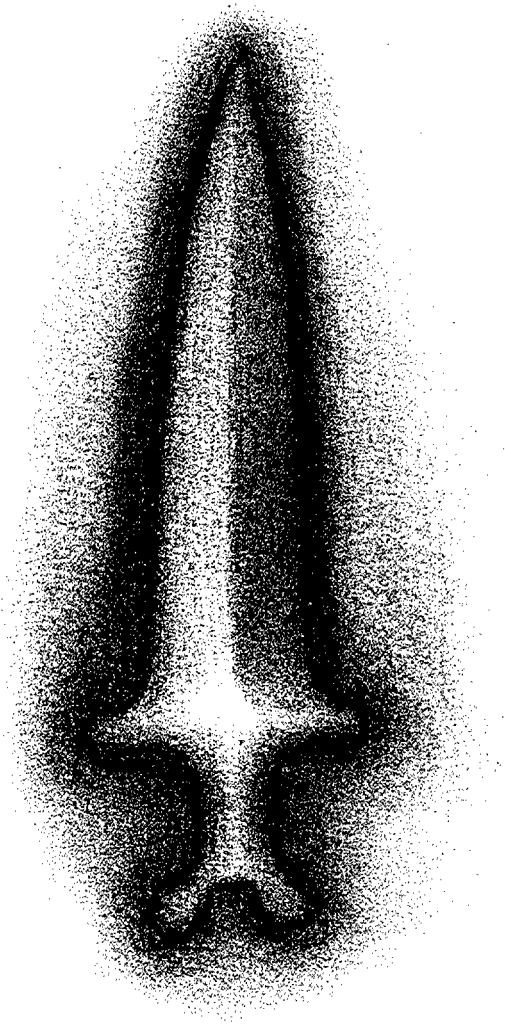
No obstant que algú sentí com el papa va dir, agenollat i en pregària, ressignat com qui ja ha viscut molt, que un dia s'acabaria el món, i la cosa no tindria la

menor importància. I el món, efectivament, se li acabà. Un dia inesperat de juny.

2. *Xàtiva*. Remirant els meus papers –i un poc per casualitat– vaig topar amb un escrit inèdit on dedicava uns fragments a Xàtiva. El conte es diu *Les notes trobades* –tot és un poc reincident– i narra una complicada història a tres bandes –o quatre, segons es mire–, plena de referències al Manierisme i al Barroc italians. Segurament, malgrat que m’ha sorprès de manera gratificant la seua relectura, ara no el donaria a la llum, encara que –ho confesse– en alguna època m’hi vaig sentir temptat. Potser perquè aquell temps era molt més viu que el que vingué després. Potser perquè aquell temps es trobava molt més ple de Xàtiva i de les muntanyes que a poc a poc i per circumstàncies diversíssimes –i ara ho reconec per primera vegada– he anat perdent alhora que em jure la seua recuperació. Parlar de Xàtiva, per tant, si ho fes des del moment actual, em faria tendir, potser, a la improvisació o a diluir els mots entre confusions i nostàlgies inadequades que enterbolirien la meua prístina relació amb aquella noble ciutat que he conegut des de la meua infantesa. La ciutat que em rebia ardent els capvespres de la fira, quan jo baixava des del futur Montdrach, i el meu germà era petitíssim i tenia els cabells tan rossos com el fil d’or. Com l’or dels retaules gòtics de Sant Feliu. És pels motius que he dit més amunt, que m’estime més de reproduir aquells fragments del 1985, encara que m’he permès alguna lleu modificació, com ara la de la persona narrativa. De tota manera, fer aquest exercici em possibilita una activitat arqueològica que sempre m’he vist impel·lit a practicar sobre els cadàvers d’altri. Sobre les lletres corrompudes que jo m’enteste a embalsamar.

«Ja a Xàtiva, aqueixa ciutat tan estimada per mi, cercarem la dolçor de l’estació a la soledat dels carrers del barri vell, amb la seua flaire a fum i humitat, al voltant de la Seu –amb aquelles sobredimensionades escultures dels papes Borja– i de l’Hospital amb una porteta atapeïda d’*àngeli musicanti*, aquells angelets que acompanyen –com una recèlica de pedra– l’Assumpció de Maria. Caminàvem lentament i observàvem amb cura cadascun dels palaus, esplendorosos en la seua decrepitud aristocràtica i perversa. Probablement, durant el viatge, jo no havia fet ni una sola al·lusió al palau del Marquès de Montortal. Però en arribar davant la façana d’aquell edifici –que es va convertir en el meu preferit des que vaig conèixer el carrer dels Montcada–, ens hi quedàrem més de mitja hora. Ella i Josep van seure al brancal de la casa fronterera mentre jo començava una de les meues disertacions. Ells no ho deuen recordar, perquè no posaven massa atenció i perquè ja coneixien de sobres totes aquelles paraules meues (...).

«Però, allà, davant d’aquell edifici, el meu estat etílic em féu declamar tota una sèrie d’explicacions sobre el barroc i l’arquitectura, sobre aquella blanca façana i les faixes negres –certament posteriors– que emmarcaven les finestres com una expressió de dol sublim. Sempre he confessat la meua debilitat per aquell palau mortuori, i tanmateix, mai no m’he permès fer-ne –ni tampoc els ho he permès a Laura i Josep– una sola fotografia. Xàtiva, aquella ciutat mostra

I. Tovar 94

Ignacio Tovar: «Metamorfosi» (II)

dilectíssima, l'havíem fotografiada amb tots els oratges i amb totes les llums possibles. Un dia de Ponent i un dia encalmat. A blanc i negre i a colors. Teníem imatges de tots els seus carrers i dels seus monuments, del castell i les ermites, de les casetes blanques del carrer de Sant Antoni. De les fonts. Però mai no vaig consentir a fotografiar aquella senyorivola casa. Supose que, en part, volia impedir d'alguna manera el veure-la fora del seu natural context. O, encara, és molt possible que aquella actitud meua obeís, senzillament, a una operació inconscient per mitificar-la, com tant sovint faig amb tot, si s'ho mereix, i quan de vegades sóc conscient que no ho hauria de fer.

3. *Alexandre VI*. Si vols ser papa, fica-t'ho al cap. Això, probablement, atronava –d'una manera o d'una altra– als oïts de Roderic de Borja, en saber de l'elecció del seu oncle Alfons com a cap de l'Església. Els estudis a la universitat, el bisbat de València i el títol de cardenal. Llegat pontifici als regnes d'Aragó i de Castella. Salvat miraculosament d'un naufragi. Vencedor ferotge de la pesta. Dues victòres sobre la mort, quan ningú no s'ho esperava. Vicecanceller. I papa. Finalment, papa. Papa Alexandre VI. Papa amb el nom del més gran conquistador de l'antiguitat hel·lènica. Papa Borja. El papa de Xàtiva. El papa de València. L'altre papa català.

De jove es va construir un dels primers museus –els exquisits gabinets dels humanistes d'aleshores– amb peces clàssiques pagades a preu d'or. Diuen que no sabia viure, si no es trobava envoltat de dones. I que les atraïa com si fos una pedra imant, però que les deixava marxar intactes. Encara que, amb tota seguretat, això darrer era una maniobra del cronista que ho va escriure. Perquè, va fer concebre uns quants fills coneguts –i potser uns quants més–, per obra i gràcia seua. També edificà castells i residències i arribà a fer obres pies en nom seu i de la seua amant oficial, la qual, d'altra banda, casava caritativament amb homes bons i erudits. Són, únicament, detalls sense cap transcendència. Anècdotes que arribaren amb ell a la cadira de sant Pere, que en formaren part.

Després, des d'aquell Vaticà que ell escollí i creava –en certa forma–, vingué la tasca constructora de torres i palaus, de basíliques i estances. Arribà l'hora de la rehabilitació del mausoleu d'Hadrià. La tasca complicadíssima, i constructora també, d'un estat –a Itàlia i italià–, entre les difícils rivalitats interiors –dels senyors i senyorets– i les amenaçadores o indiferents respostes dels països de l'oest i del nord. I vingué el temps de la protecció espiritual –nominal– del seu fill Cèsar a canvi de la protecció militar –i efectiva– d'aquest, després, i contra el món. I la compra de Gandia per situar el seu fill Pere Lluís, que lluitava a Granada, al costat dels reis, contra l'infidel. Encara que, més tard, el ducat valencià i la dona promesa al primer duc Borja, passarien a mans del seu germà, Joan, el dissortat duc mort a coltellades, uns anys després, a Roma. I arribaren els dies dels matrimonis i les aliances de Lucrecia, ara cap al nord, ara cap al sud, ara cap a l'oest i, finalment, amb un Este, de Ferrara. I calgué obtenir un principat pomposíssim per a Jofré, el fill petit i desvalgut.

I calgué pensar en els nebots i els fills dels cosins i els mateixos cosins i els parents de tots aquests. I en els parents polítics. Els «catalans» –de València o de Catalunya, o de l'Aragó i de Nàpols, potser– i els «italians» units als Borja per l'activitat celestinesca i indeturable d'aquell habílissim papa. I tots els Borja, llavors, girant en totes les direccions d'una rosa dels vents. I formant una vastíssima constel·lació; com un ramat de bous pasturant a la ribera d'un riu astral que travessa, plàcid, l'univers.

I entre tanta lluita armada i tanta activitat política –avui pacificar les voluntats irascibles d'un rei francès, demà parlar amb el rei d'Aragó i no oblidar els desitjos del de Nàpols, astut, i de l'emperador, llunyaníssim però poderós–, Alexandre VI, tot sol de vegades. Sols ell i Déu. El seu Déu. Només acompanyat, a la Sala dels Misteris, per un altar portàtil on es podia veure l'Assumpció de la Mare de Déu –repetida com en un joc d'espills– i, al bell centre, una Pietat morbidíssima i antiga.

Tanmateix, si el món hagués estat un ou, Alexandre VI se l'hauria xuclat, cru. El va dividir en dues parts, però, que ja és prou. Això, amb el dibuix d'una línia. Perquè dibuixar, potser, era el que millor feia.

4 *València*. De València, a la força, m'ha de costar parlar. En part perquè la desconec deliberadament –i em negue a conèixer-la–; en part perquè sempre m'ha semblat un poble problemàtic i pretensiós. Des de La Ribera –i anant i venint gairebé cada dia al cap i casal d'un regne del qual em fa l'efecte que és el seu negatiu–, endevine encara viva la ciutat a les meues espatles. A les espatles d'una immensa part del país. A les espatles d'Alcoi, per exemple, o a la part de darrere de Morella. Però també l'endevine en el pol oposat de Sueca o de Sagunt, tot i ser-los tan a prop. Tot i ser-los veïna des d'antic, des de sempre. València, amagada, sota les robes de colors importats i al costat dels perfums caríssims amb capsetes de disseny, com Déu mana. Amb un riu assecat, l'antítesi del Xúquer, per exemple.

I allò que arriba a molestar-me més, és que la ciutat s'oculta d'ella mateixa, per no veure's i reconèixer-se, per no afimar totes les evidències del passat o del futur i capgirar el present artificial i artificiós que li ha esdevingut tan natural que ha acabat per desnaturalitzar-la i convertir-la en un lloc quasi inhabitable.

Jo, ho sent. Però, si la meua relació amb València és quotidiana, ha de ser, necessàriament, sincera. No podria mantenir un joc subtil amb aquesta ciutat durant més de tres minuts, posem per cas i per acotar exactament la cronologia, una cronologia del tot hipotètica, és clar.

Després –o abans–, hi ha l'altra València. Aquella de què parlen les cròniques i els versos dels segles obscurs –dels moros o dels cristians, tant se val–, amb tants mots i llàgrimes de reis, però, també, amb tanta sang i tanta tristesa o vida de gents anònimes. La València dels Borja, precisament; la mateixa ciutat que va ser convidada a una taula amb lletres d'or que havia parat Roderic, llegat a *latere Christi*, quan no sabia que aquell nebot del papa

estava destinat a ser-ho també, però, sobretot, quan no sospitava que entre els homes d'aquell seguici anava un tipògraf sense nom que segurament estampà per primera vegada, i amb paper d'aquest país –de Xàtiva, per cert–, un text del tot intrascendent a hores d'ara i perdut.

I també hi ha la ciutat dels notaris i dels nobles reladors de les Gemanies –amb batalles prop d'Oliva i de Gandia i amb el corpus teòric de fra Eiximenis– i la de don Lluís del Milà –estrictament coetani– i els seus llibres en què juguen alegrement les dames i els cavallers, i es dança al so de sofisticades harmonies i primitives encara, mentre es jutja un convers o s'aniquila un infidel o es condemna un velluter de nom Vicent.

Però, encara de manera més minuciosa, hi ha la València que conec gràcies, o per culpa, d'un beneficiat de Sant Martí i d'un altre de la Seu que probablement acabarà per deure'm més d'un favor. I la que he llegit als versos maldestres d'un poeta a qui deien mossés Morlà i fou ben famós, malgrat que ara tothom l'ha oblidat, com era lògic en un país tan desmemoriat com aquest.

O aquella altra València, més tardana, dels fullets que explicaven –ficticiament, perquè no sabien llegir– als de poble –com jo– la processó bellíssima del Corpus. Aquella processó que es feia cada any, mentre el pare Güell i el bon canonge Pahoner copiaven patracols immensos i l'innocent de Ros veia passar les roques pel carrer de Cavallers i, en acabant, feia col·loquis agònics que, tanmateix, em són ben cars. Tan estimats com els fills de la morta viva que acabaren engendrant.

Dels nets d'aquella santa dona, ja no sé que dir. Encara que, òbviament, de tot hi ha, a la vinya del Senyor. I a València, la vinya és gran, malgrat que, això sí, un poc casolana.

5. *Cèsar*. Trenta-tres anys de Cèsar Borja. Trenta-tres anys només. I la seua ombra plana encara sobre nosaltres, mig mil·lenni més tard. I pesa, insospitadament, encara que, sovint, és un pes envejable perquè ungeix de poder.

Feia un bell sol, el dia que ell va nàixer, i l'aigua corria claríssima en una sequieta. El seu pare, en saber-ho, el destinà de seguida al servei de Déu; però, potser conscientment, li donà l'altre nom d'un emperador. *Aut nihil, aut Caesar*. Això, indefugiblement, hauria de guiar la seua vida. Des que era un infant. I ser cardenal no era prou –tal vegada papa ja hauria estat una altra cosa–, perquè, en ser-ho, se servia el Senyor Déu Jesucrist. Un senyor, a la fi. I Cèsar no volia servir ningú. Ni el seu pare. Per això, segurament, va voler construir-se un regne on ser l'amo i senyor, on edificar i enderrocar, on regir els nobles i els plebeus. On dictar la llei i transgredir-la, si calia. On ser, en una paraula, déu. L'home que es fa ell mateix i s'enlaira com un falcó jove mentre els cors dels àngels, en assistir a la seua coronació, el lloen amb belles cançons delicadíssimes. El triomf. El triomf per damunt de tot. La victòria que portava implícita el seu nom. Una victòria que s'aconseguia contra els enemics més insospitats. Aquells que conspiraven des de les ombres de les robes clericals; aquells altres que escrivien i enviaven lletres difamatòries. Tots plegats, envejosos miserables els quals va vencer elegantment.

En la nit, però, i, d'amagat dels servents i dels amics -els pocs amics de veritat-, la por a les batalles on es pot perdre la vida i, pitjor encara, la fama i la glòria. I en la nit -o en els dies que bufa el vent i tothom va polsós-, la soledat immensíssima que plana sobre la casa o el palau i que, amb la mateixa seguretat que se sap la mort, l'acompanyarà cada dia de la seua vida. El poder, l'ambició, per sort, el rescataran d'aquella soledat de marbre mòrbid. I una lluita gegantesca el farà sobrevolar les terres de la Romanya, les de Nàpols, les del nord d'Itàlia. França i Aragó. Castella. Navarra, a la fi. Després, ja no hi haurà res. O tot.

En morir el pare, la seua imatge repetida i protectora, home a qui protegir, començà la traïció, i la malaltia. La deserció dels homes comprats. La venalitat dels pocs amics. I la fugida i la presó. I la fugida de bell nou i la batalla a les terres abruptes dels bascos, tan diferents de les càlides i cultes terres de la Mediterrània, de la seua Mediterrània romana i valenciana. Cèsar Borja, cardenal de València, Duc de València. Sempre València. I encara, dit del Valentí. I Roma. Com un estigma que no va poder esborrar.

Trenta-tres anys, només, de Cèsar. La seua figura, però, degué impressionar tothom. Erudits i poetes en varen parlar, mentre hi va viure. Poetes, erudits, estadistes, polítics, altres emperadors, literats, estudiosos i frares en parlaren, després de la seua mort. Nosaltres, encara, en parlem. Sempre hi ha un adolescent que descobreix la figura mítica del Cèsar valencià. Sempre hi ha algú que continua sent, tota la seua vida, cèsar, i pel món va cercat, encara, les petges de Cèsar. Del cèsar romà fill del papa o dels cèsar bizantins de Muntaner i Martorell.

Borgia caesar erat factis et nomine Caesar: / Aut nihil, aut caesar, dixit; utrumque fuit. Això, va escriure un agut poeta, diuen. Tanmateix, i en el fons, no va ser sinó ell mateix. Cèsar. I aconseguí el que un home del Renaixement cercava: la immortalitat. Hi ha reis que foren més poderosos i dels quals ningú no se'n recorda.

Cèsar Borja, però, hi viurà sempre. El seu nom perdurarà escrit en lloses mortuòries, en acurades pàgines de tipografia clàssica, de tipografia bodoniana o del Xúquer. En escrits com aquest mateix.

6. *Roma.* Roma, com tota Itàlia, és, senzillament, una conseqüència última del toc de les campanes. Vull dir, la Roma dels Borja. I el regne de Nàpols, i les ciutats i els senyoriis de la Romanya i dels Estats Pontificis tots, i la senyoria de Florència i el marquesat de Màntua i el ducat de Ferrara i el Milanesat i la increïblement rica Sereníssima República de Venècia, surant damunt les aigües infectes de la llacuna. A la fi, si el cristianisme no s'hagués infiltrat a la cort decadent d'un emperador pagà i un altre d'aquells luxosos mandataris no hagués fet una fabulosa donació d'allò que, sense cap dubte, no era seu, el destí de la península italiana, de les illes adjacents i de tot l'Occident -i per tant, del món-, hauria estat un altre de ben diferent i divers. Però, no podem canviar la història, i uns temps en porten uns altres, i els temps, finalment, maduren les figues.

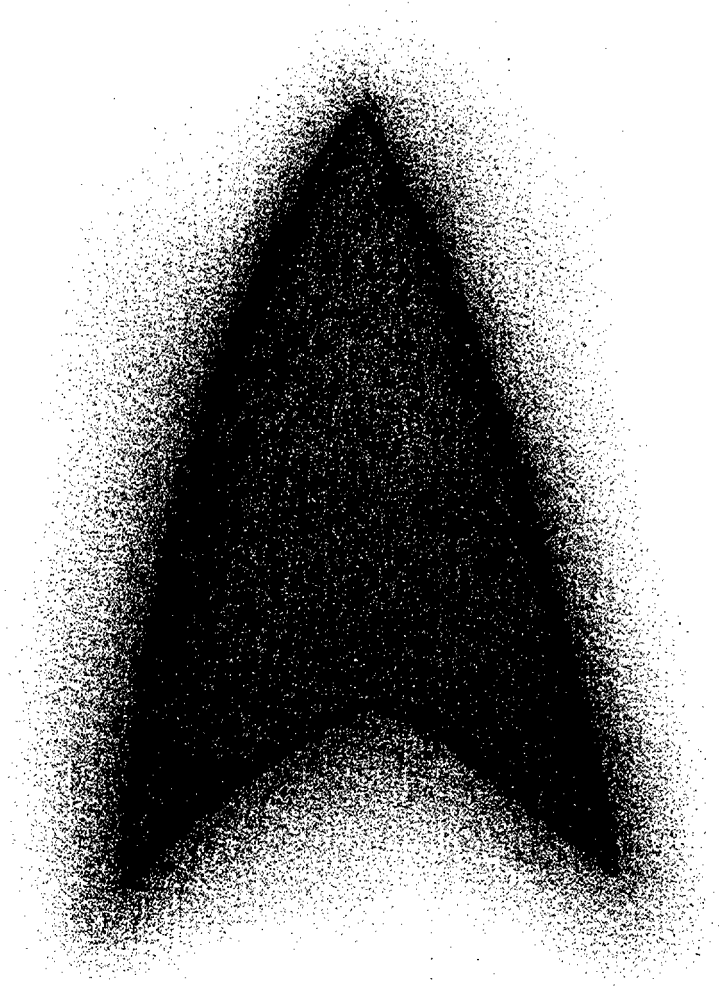
I Roma, quan arribaren els Borja –*i catalani*, com els anomenava allà un cronista fent-se ressò de la veu del poble–, ja estava ben madura i a punt per a collir. Fins a l'extrem que en aquells moments sí que els tocs de les campanes decidien la fortuna de tota la ciutat o dels Estats i de les terres veïnes. Si el papa manava voltejar per rebre el rei francès, Nàpols –el *Realme*, com era coneguda aquella terra entre els nostres– seria invadit; si les campanes de Roma tocaven a glòria, el papa rebia amb tots els honors i festes i processons el seu fill i gonfanoner, perquè no sé quantes ciutats havien acabat de caure sota l'òrbita del poder de les claus de sant Pere; sí, finalment, les parròquies romanes tocaven a mort, un altre fill del papa havia estat trobat assassinat a les aigües del Tiber. El Tiber, que em fa la impressió que és el riu que més cadàvers humans ha acollit, des que hi ha rius al món, i si delimitem el món a les terres per on passen els rius que desemboquen a la mar Mediterrània; és a dir, al món sense més, pel que a nosaltres respecta. Perquè, quan a la mateixa Roma algú va explicar que el Sol no girava al voltant de la terra, no volgué dir, en realitat, que el Sol no giràs ja al voltant de Roma. Roma era, amb tot, el centre del món.

També les ruïnes de Roma són fruit del so del bronze. Perquè, si no, el Colosseu probablement no hauria esdevingut un enderroc i Cèsar Borja, el darrer dels cèsars romans, no hauria pogut torear, a cavall, en aquella plaça tan diferent de la del Mercat de València, ni hi hauria pogut jugar a pilota, a pilota valenciana.

Roma, per últim, deu més als bronzes cristians que als marbres hel·lènics de la civilització llatina. El mateix llatí i tot va perdurar més anys sota l'empara espiritual de l'església romana que sota la protecció armada dels també romans centurions.

Però, a Roma, a Itàlia, per fortuna per al món –i per al món de més enllà de la Mediterrània també– la simbiosi més o menys possible entre el marbre i el bronze acabà produint el Renaixement. Amb tota la seua sang vessada i amb les erudites disputes filològiques i exegetiques que acabarien, com tot allò que envolta l'home, vessant més sang. Tanmateix, altres pobles més pacífics –llegiu, si voleu, menys sangonosos– i que no han patit mai la benedicció d'un Borja, no han parit cap Leonardo –l'arquitecte militar de Cèsar. I sense Leonardo, possiblement, ningú no hauria arribat a la Lluna. Encara que no sé massa bé per què ha d'anar algú a la Lluna, tot i que, si cite l'exemple, és –supose– perquè em sembla la darrera conseqüència del Renaixement amb una certa dignitat humana. Les altres –les altres conseqüències, és clar–, ja serien molt més discutibles i segurament no s'haurien d'haver produït.

7. *Lucrècia*. Com una dama que avança en una escaquejada terra de joc. Llista sempre, i si molt convé, per a ser sacrificada a honor i glòria dels homes de la seua família, que és tant com dir de Déu i de tots els sants i de la Santa Mare Església –que a la fi, i fins que no es demostre el contrari, és

I. Tovar 94

Ignacio Tovar: «Metamorfosi» (III)

alló més important sota la capa del cel, la dolça i infantil Lucrecia, enamorada de les perles i dels joiells, dels mateixos vidres de colors que sovint ofereixen els invasors. La Lucrecia ignota que sempre ens han volgut presentar perversa i passional i que, si ho fou, tal vegada només obeï línies traçades per mans alienes. O la força dels temps i llurs imperatius. Potser el mateix instint o argument de la supervivència –terra, mare, dona– i de l'avinentesa, que és, en última instància, l'impuls vital de la Història. El moment clau de la decisió que marca per sempre el temps.

I llavors –i després més encara– la maledicència i la infàmia, la calúmnia o la veritat a mitges, tacant la seua blanquíssima carn romana i crua; la seua transparent i bella pell de dona del Botticelli amb rostre de serena inquietud, que, per venjança i enveja, difamaren amb cartelles o òperes.

Hic jacet in tumulo Lucretia nomine, sed re/ Thais, Alexandra filia, sponsa, nurus, va escriure Sannazzaro –epitafi incís en marbre, funest, abusivament perpetuat pels segles i les conveniències. Altres, però, d'honesta i virtuosa la titlaren i sobre les seues virtuts feren lloes. I en parlaren i en feren escrits i tot.

De passions i d'odis han cobert –hem cobert– amb massa freqüència els nostres homes, les nostres dones, les nostres terres senceres, defugint, per no sé quina inèrcia, la recerca de la imparcialitat del judici encertat i asèptic que, d'altra banda, sempre es fa difícil de trobar i, finalment, sembla il·localitzable. Segurament, trobar aquella veritat assenyada ha costat sempre massa. I, per contra, dir la nostra, ha estat senzillíssim. Perquè la llengua no té os i no costa de moure, com va dir algú. I el paper –i continuant en la mateixa línia– és molt sofrit.

Tanmateix, a hores d'ara, quin judici ens caldria trobar? Qui llançaria sobre ella una sola pedra? O per què?

Ara, de Lucrecia, en podria parlar amb les frases dels altres. De tots aquells que, com jo avui mateix, passaren algunes hores –o alguns dies, o alguns anys– llegint o pensant què dir sobre aquella pobra dona. O aplicant-li, per desfici, les seues més subtils fantasies. No està malament, això.

Jo, però, de Lucrecia podria construir una sèrie de referències difícils que s'incardinarien en la meua vida i existència. I podria argumentar que el seu nom donava títol a la primera novel·la que recorde haver llegit. I que, a través seu, vaig conèixer Roma i Nàpols i Ferrara, i el Renaixement i els Borja. I Cèsar. Però, quin valor tindria això, ara, tants d'any després? Per què hauria de deixar-me dur per una nostàlgia mal entesa i parlar de la meua relació amb la il·lustre dama romana? No era –no és– aquest el tracte.

De Lucrecia conec promesos de moltes famílies i esposos d'altres tantes, i amants, probablement, de moltes més –segons han escrit les males llengües.

De Lucrecia pense, de vegades, que fóra millor no saber res. Com de tantes altres coses que mostren i demostren la nosara debilitat com a homes o com a dones, com a famílies o com a pobles, com a països o com a nacions amb estat o sense.

A Lucrècia Borja, malgrat tot, voldria ser-li, per una nit, amant, i cobrir-li els pits de perles, com vaig fer en els meus somnis d'adolescent. Però cobrir la terra nostra de perles és ja tota una altra cosa, i ben difícil per cert.

8 *Oliva*. I quan la terra d'Oliva acabà confluint amb la família dels Borja, ja feia anys que aquells la rondaven. Com una núvia cobejada, i d'una o d'altra manera. Les aproximacions, certament, havien estat freqüents i en totes dues direccions.

En realitat, un fill de Francesc Gilabert de Centelles –el primer comte d'Oliva amb aital títol, des del 1449 i per obra i gràcia del rei Alfons el Magnànim– va estar promès amb la noble dona romana Lucrècia Borja, filla del cardenal valencià Roderic de Borja quan encara no era papa Aleixandre. El Centelles en qüestió tenia un nom angèlic –Querubí– i acabà sent senyor de la Vall d'Aiora. Si Lucrècia s'hagués arribat a casar amb ell, potser ell no hauria viscut molts anys després de les esposalles o, tal vegada, potser ella hauria estat més feliç, per sempre. Querubí, i també un altre seu germà d'angèlic nom i que heretà el comtat d'Oliva –i a qui deien Serafi–, coincidiren al setge de Perpinyà, amb un Roderic de Borja, valencià, familiar del papa sense dubte. Serafi, per més senyes, tenia, entre d'altres afeccions, el vici de l'escriptura. Com jo. Per això, supose, em cauen bé els Centelles des de fa molt de temps.

Ara bé, en realitat, aquest Serafi de Centelles n'és un, només, dels escriptors d'aquest cognom i d'aquesta terra.

El pare de Serafi, Francesc Gilabert, sembla que ja participà en la composició d'un poema misògin anomenat *Lo cohort*. I sabem de cosa certa que anà de part del Magnànim a felicitar Alfons de Borja per la seua elecció com a papa Calixt.

D'un germà bord del mateix Serafi, Guillem Ramon de Centelles, canonge i paborde de la Seu de València –i que prengué possessió de la mitra valentina en nom de Pere Lluís de Borja, el 1500–, conservem una oració en llatí.

Però, sobretot, si posem en contacte l'escriptura i els Centelles, cal parlar d'un altre germà també bord, Jordi de Centelles, home eclesiàstic –arribà a canonge de la Seu– i bregós, poeta, prosista i traductor de papers llatins, que representà els rectors de fora de la ciutat de València davant el seu bisbe, Roderic de Borja, el 1461. Les anècdotes sobre l'amor de don Jordi per alguna monja amb poc de seny i la coltellada que el beneficiat Garcia li pegà per la cara, ja les han contades d'altres, abans de mi. Per això, potser, no cal insistir.

En el fons, supose que en aquest paper només volia fer unes anotacions sobre la relació entre els Centelles d'Oliva i els Borja. I veure com el món –aquest país, i la terra de la Safor, més– és tan menut que, amb una mica de paciència, podríem reconstruir les hores que passaren junts els uns i els altres... És un dir, és clar. Però, no deixa de tenir la seua gràcia. Les trajectòries d'uns i d'altres eren diverses. Mentre uns feien de papes i de sants, altres feien de canonges o

escrivien. I no sóc jo, òbviament, qui puga dir què és més important, a hores d'ara.

Quan una noble dona dels Centelles, Magdalena, hereva del comtat d'Oliva, es casava amb un duc dels Borja, de Gandia, en realitat no es feia altra cosa que cloure un cercle que s'havia iniciat, probablement, més de mig segle abans. Si la núvia s'hagués dit Blanca –posem per cas–, algú li hauria pogut cantar els únics versos profans que coneixem del canonge don Jordi, encara que en llengua cortesa:

«Vendida tengo, vendida,
mi libertad, e non francha;
vendida por una Blanca.
Dátmela, dama garírlida,
por rescate de mi vida».

I la música hauria estat, dalt o baix, com les del cançoner del duc de Calàbria.

9. *Sant Francesc*. Borja i Aragó. Una de les conjuncions més belles i nobles que ningú no hauria pogut imaginar, a l'heràldica valenciana dels primers anys del segle XVI. Després, Francesc de Borja i d'Aragó. Besnét d'un papa i besnét d'un rei. Nebot d'un emperador. I tanmateix, nét del bastard d'un papa i nét del bastard d'un rei. Cosí bord, per tant, del fill de l'emperador. Però, això no importava, no va importar, no importa. Fou duc. Duc de Gandia. I marquès de Llombai i senyor d'un fum de llocs dispersos arreu del regne de València. I fou, també, virrei de Catalunya. I molts anys després, general dels Jesuïtes i, al remat i per sempre, sant, que és com dir una flama que mai no s'apaga. Tot això, no sempre en l'ordre amb què ho he enumerat; però, a la fi, el producte últim no varia.

En algun lloc he llegit que el seu pare, don Joan, li féu brodar, als bolquers, escuts amb les lletres de l'alfabet, perquè amb la llet ja pogués mamar la lletra. Això –una tendra i ocurrent anècdota que podria ornamentar meravellosament qualsevol hagiografia–, l'hauria d'haver portat a ser tipògraf. O escriptor. De la primera d'aquestes suposades vocacions, no es té constància. I, ben al contrari, hom sap que tingué problemes amb la Inquisició –sempre la Inquisició– quan algun impressor li atribuï tractats que no eren seus i hom els volgué cremar o acabà cremant-los, que és el mateix, a la fi. De la segona dèria –la d'escriptor– si que en coneixem els resultats. I alguns d'ells, gens desdenyables. «Tems la mort, per la carn, per l'esperit; però la podridura ja no és res». Potser, a mi, m'agraden massa les notes al marge, i aquesta frase atribuïda al sant, apareix en un marge de l'inventari dels béns d'un seu familiar. Si no la va escriure, li escau perfectament. Per la seua relació constant amb la mort. I perquè, en veure morta i en proceés de descomposició l'emperadriu portuguesa, diuen que va renunciar a servir senyor humà i

mortal; i, encara més, perquè en veure morta la seua esposa, renuncià al món dels ducs i dels nobles, al seu món, i es lliurà al de Déu –al de la soledat de Déu, al de l'eterna insatisfacció pel món material, al de la recerca desesperada, en ascési– i començà a allargar amb més freqüència a la subtil capella en forma i traça de taüt que s'havia fet construir, per pregar-hi i tenir sempre present la mort. Tenir-la present en la mesura que la carn d'un mort és només un sac de cucs, els verms del poeta. Però, no per això morir en vida, tancat en una presó inventada i subterrània, eixorca.

Francesc de Borja i d'Aragó, com a jesuïta noble i, més tard, com a dirigent dels destins de la Companyia, no volgué saber res dels sepulcres dels seus avantpassats papes, però, no obstant això, seguí construint l'Església. Potser, en el fons, sabia que els honors després de la mort, de res no aprofiten. Els bronzes senzills, en són suficient, si calen. La riquesa del seu ducat de sucre, li hauria permés dues belles escenografies funeràries de les mans dels millors arquitectes i picapedrers de Roma. Centenars d'homes hi podien haver treballat. I tanmateix, cap trapig no col·laborà, sense saber-ho, ni a la construcció d'un senzill vas. Potser, més en el fons encara, entenia la vida com la mort i la mort com la vida.

El pare Francesc, de la Societat de Jesús, no necessitava de monuments. El seu nomument era el Cos de Crist. L'hòstia consagrada que s'enlairava des dels altars de les cinc parts del món.

A Sant Francesc, al sant Borja, se li'n feren, i molts. I hom celebrà, a Gandia, el dia de la seua canonització, una bella festa amb justes poètiques i tot.

10. *Gandia*. En arribar la segona quinzena de novembre, tot devia canviar, a Gandia i a la Conca sencera. Els homes i els animals devien sentir-ho. La canyamel havia de començar a tallar-se i a portar-se als trapigs i, allà, calia iniciar una mena de misteri secret i costosíssim que desembocava, finalment, en els dolços pans de sucre.

Amb els pans de sucre, els ducs de Gandia bastien el seu poder. Aixecaven una paret, edificaven una capella, construïen un aljub, canviaven una reixa o compraven un cavall, que tampoc la quadra del Borja de Gandia no havia de descurar-se. El duc –i els seus majordoms i servidors– havia de tenir cura de totes les seues possessions.

I des de les estances superiors del palau –prop d'una finestra, a la vora d'un brasero, mentre es pensava en el ball o en l'amor de Déu–, i sabent els fonaments de la casa assentats sobre una terra tan dolça, havia de fer bon efecte veure l'estat, pujant amb el riu, perdent-se i desdibuixant-se a la boira, un qualsevol dia d'hivern. Del palau estant, i si u fos el duc, certament, havia de fer molt bon efecte, aquell estat.

Poc o gens, però, devia pensar el duc –ni la duquessa ni les nombroses niuades dels prolífics Borja– en el patiment dels homes de la Safor. Dels altres homes, vull dir, que no eren ducs ni eren senyors que, en les seues

hores d'oci, escrivien cants d'amor o novel·les de cavallers. Poc o gens devien saber, tots plegats, del patiment dels llauradors, en plantar la canya. Poc o gens devien saber de la suor que a la força acaba per escalfar el cos, els dies de desembre, quan ja fa fred i els capvespres arriben a ser tan delicats que semblen fets amb pa d'or i amb pa de plata. O de l'altra suor asfixiant, vora el foc de les calderes del trapig. Poc o gens devia pensar-hi el duc. Òbviament, no estava obligat a fer-ho, ni per condició ni per educació. Ni encara, pels usos i bons costums d'aquell temps i en aquest regne i d'altres. No més d'allò que fos necessari: la caritat que distingeix l'egregi home generós, l'amo –i amor d'amo, aigua en cistella–, la caritat indispensable per comprar el cel, quan el ducat s'acabe i, amb ell, el sucre, i hom haja de menjar, a la força, coques de mel.

Però a Gandia –que era quasi com dir el cel–, vivia el duc. I hi vivien, amb ell, els camperols i els comerciants, l'apotecari i el metge, la comare. Els estudiants de la seua iniversitat, a partir d'un moment concret. I va viure també l'estudiant Melcior Agramunt, acusat de bruixot per la Inquisició i buscador de tresors d'ofici. Hi foren veïns el clero de la col·legiata i les monges delicades de Santa Clara que feien flors de tela –*flors de mans*– i les enviaven a València, quan en aquella altra ciutat s'havien de fer altars, al carrer, per commemorar el dogma de la Puríssima o la canonització de sant Vicent Ferrer, el sant nacional per excel·lència, i unes processons inacabables recorrien el cap i casal.

A Gandia, el temps s'escolava, segurament, amb la calma i la paciència pròpia de les èpoques en què encara no se sentia la presa com una necessitat imperant. A Gandia, i a la Safor tota, només es va conèixer la presa amb la revolució de les Germanies. Els exèrcits, amunt i avall; els agermanats, amunt i avall; les fogueres fumejant pertot arreu. El temps i l'espai temptaven de capgirar-se. Però els Borja, senyors del temps i de l'espai –i els altres senyores del temps i de l'espai, amb ells–, aconseguiren deturar-ho tot, ajornar-ho tot uns segles, o una eternitat. El sucre havia de continuar eixint dels seus motlescom cada any i els senyors no podien permetre's el luxe de cap revolta. No ho podien permetre ells, ni el virrei, ni l'emperador, ni Déu. I per això es varen veure obligats a vèncer.